

**XXXVI.**

**Országos Tudományos  
Diákköri Konferencia**

**Humántudományi szekció**

## ***Ellentétezés és összefonódás***

**A „köztiség” mint lehetséges válasz  
Nádas Péter *Egy családregény vége*  
című művének kérdésfelvetéseire**

## Tartalomjegyzék:

|      |                                                                                   |           |
|------|-----------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| 0.   | Bevezetés .....                                                                   | 4. oldal  |
| I.   | A regény kontextusa                                                               |           |
| a.   | Történelmi kontextus.....                                                         | 5. oldal  |
| b.   | A korszakban betöltött helye és szerepe.....                                      | 6. oldal  |
| c.   | Kortársak között .....                                                            | 8. oldal  |
| d.   | Értelmezési hagyománya.....                                                       | 9. oldal  |
| II.  | A regény bemutatása, főbb kérdésfelvetéseinek felvázolása .....                   | 14. oldal |
| III. | Mítosz és történelem                                                              |           |
| a.   | Hét kör – a mitikus gondolkodás megjelenése a műben .....                         | 16. oldal |
| b.   | Mítosz és dehistorizálás.....                                                     | 18. oldal |
| IV.  | Zsidóság és kereszténység                                                         |           |
| a.   | „Megölni, hogy mindez halott mítosz legyen” – harc az identitásért.....           | 20. oldal |
| V.   | Ahol a köztség összeérhet (?)                                                     |           |
| a.   | „Tévedtem volna?” .....                                                           | 24. oldal |
| b.   | „Most megint a fáról akarok hallani.” – az elbeszélő öröksége .....               | 25. oldal |
| c.   | A családregegy vége? .....                                                        | 27. oldal |
| d.   | „Csak inzwischen, mindig két történet...!” – ellentétezés és<br>összefonódás..... | 28. oldal |
|      | Irodalomjegyzék .....                                                             | 31. oldal |

## Bevezetés

Nádas Péter kisregénye, az *Egy családragény vége* a magyar posztmodern prózaforradulat kiemelkedő teljesítménye. Olvasása és megértése kihívás, melynek elfogadása azonban számos jelentésréteghez vezet el az olvasót. A regény többszöri olvasás során újabb és újabb szálakat fed fel magából, komplexitásukban mutatva be olyan témákat, mint az identitás kialakulásának, felbomlásának és újrateremtődésének lehetőségei, a mítosz és történelem viszonya és ezek találkozása az egyes emberben. Az elbeszélés mindezt egy zsidó gyökerű családon keresztül mutatja be, nemcsak a zsidó identitás dilemmáit feszegetve ezzel, hanem a hagyomány továbbvihetőségének, átadhatóságának, továbbélésének, ezek lehetőségeinek és korlátainak egyetemes kérdéseit is.

A „ki vagyok én?”, „hol van a helyem a nagy egészben, a történelemben?”, „kik voltak előttem és kik jönnek utánam?”, „hová tartok?” olyan kérdések, amelyek a magyar posztmodern irodalomban nem Nádasnál bukkannak fel először. Esterházy Péter a prózaforradulat másik, Nádas mellett kiemelkedő hatású alakja a nyelv adta lehetőségek és korlátok viszonylatában látja és láttatja az ént. Műveiben gyakran keveredik vagy helyesebben talán szétválík, széttöredezik az elbeszélő: nem „hihetünk” neki, hiszen az elbeszélés referenciális valósága és a fikció keveredik az intertextualitásokkal átszőtt szövegben, mely ezáltal óhatatlanul is eltávolodik a személyességtől – az én annak relációjában mutatkozik meg, hogy hogyan adható át a nyelv közegében a valóság vagy az, ami az énnel történik. Nádasnál – Oraveczhez hasonlóan és Esterházyval szemben – az én nagyon nagymértékben támaszkodik az emlékezés különböző formáira, amely sokszor ráadásul nagyon sokszor tragikus aktus – nincs ez máshogy az *Egy családragény* végében sem.

Dolgozatomban arra vállalkozom, hogy az emlékezés és megemlékezés egyetemes tereinek, a mítosznak és a történelemnek a tematikus, illetve figuratív megjelenését áttekintsem és interpretáljam. A műben számomra kulcsfogalommá vált „dazwischen” fogalmát fogom segítségül hívni ehhez, amelynek az egész művön át megfigyelhető íve, mintegy vezérfonalként lehetőséget ad a regény egészének áttekintésére.

## I. A regény kontextusa

### Történelmi kontextus

A regény cselekménye a 1950-es években játszódik, a korabeli Magyarországon. Bár konkrét dátumok, történelmi események nem igazán vannak megnevezve a műben, mégis mintegy kísértetként lebeg a szereplők felett a nem is olyan távoli múlt – vélhetően a második világháború és – minthogy egy zsidó családról van szó – a holokauszt rettenete. A kisregényben szereplő (csonka) család zsidó gyökerei azonnal történelmi és politikai felhangot adnak a cselekménynek – ’pusztán’ e tényből is automatikusan következik a regény egyik központi kérdése, az identitás problémája.

A holokauszt sokáig a zsidó nép egyik (identitást is) meghatározó története marad; ahogyan azt Bibó István *A zsidó kérdés Magyarországon 1944 után*<sup>1</sup> című fontos tanulmányában is megfogalmazza: az elszenvedett trauma ellehetetleníti az önmeghatározást. A zsidó identitás azonban a holokauszt előtt is ugyanúgy rengeteg feszültséget hordozott magában: ez a vallásával egybeforrt nemzet szinte egész történelme során kisebbségként, diaszpórában, szétszakadozva élt, míg a körülöttük élő népekhez ambivalens viszonyulás alakult ki: néhány generáció után egyszerre érezhették magukat otthon, de mégis „idegenben”. Sőt, identitásukat párhuzamosan képezhette zsidóságuk és például magyarságuk. A zsidók magyarországi sorsa a 16. századtól kezdődően közel kiegyensúlyozottan létezett – ennek is, mint sok mindennek az első világháború vetett véget. A heterogén társadalom feszültsége, benne a közéletben és gazdaságban is, olykor fontos szerepeket vivő zsidó származású szereplőkkel megágyazott az antiszemitizmusnak, amely később, a két világháború közti vészterhes időszakban „zsidókérdéssé” egyszerűsödött. A zsidó identitás megbillenése és a társadalomban kialakult pejoratív megítélés kölcsönhatása egy olyan „kényszeridentitást”<sup>2</sup> szült, amely a második világháború során tovább erősödhetett, azonban sohasem került feldolgozásra. A társadalom általános megosztottsága, traumatizáltsága és a történelekről való beszéd elnémulása a kiépülő kommunista rezsim alatt sem oldódhatott fel, további évtizedekig kellett nélkülöznie a kollektív gyászt, a borzalom emlékképeiben való osztozás katarzist.

A holokauszt mint történelmi esemény tehát nemcsak a zsidóság, hanem esetünkben Magyarország, a magyarok tragédiája is, mégsem mondhatjuk azt, hogy egy nem zsidó magyart

---

<sup>1</sup> BIBÓ István, *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* = UO., *Válogatott tanulmányok II.*, Magvető, Budapest, 1986, 624–627.

<sup>2</sup> SZIRÁK Péter, *Magyar-zsidó-sors*, Bárka, 2005/2., 55–63.

ugyanúgy érintett, mint egy zsidó származását. Nemcsak a zsidók önmeghatározását érinti tehát a holokauszt, hanem minden nem-zsidó, zsidókról alkotott reprezentációját is érinti: a politika és a történelmi események, mondhatni definiálták, körülhatárolták, hogy mit is jelenthet zsidónak lenni – ez pedig nemcsak a haláltáborok formájában jelenthet végzetességet, de abban is, hogy hogyan gondolkodunk (zsidók és nem-zsidók egyaránt) erről a népről.

Bár pusztán néhány történelmi szempontot vetettünk fel, mégis, már most is kirajzolódik a zsidó emberek életének és identitásának kettőssége, közöttisége – mint majd később kifejtve látjuk – „dazwischen”-sége. A nemzetiség kérdése mellett természetesen a vallás is szorosan ide kapcsolódik, amely a zsidó nép számára az évszázadok alatt megtartó erőként, egyszersmind határvonalul is szolgált a környező népek és azok vallása között; általánosan elmondható, hogy az ’idegen’ vallást a kereszténység jelentette.

A zsidóság drámája a kiválasztottság magánya, tragikussá pedig a megmaradásért való küzdelem és az ezt szolgáló elzárkózás-összezárás, valamint az így kialakuló idegenség, kitaszítottság, esetenként üldöztetés dinamikája teszi, amely nem enged megnyugvást, biztos talajt, otthont találni – sem a fizikai, sem a pszichés térben. Az identitáskrizis, a „ki vagyok én/kik vagyunk mi?” kérdésekre való válaszképtelenség és a mai napig be nem pótolta (egyes kutatók szerint már pótolhatatlan) feldolgozás kétségek között, mítoszok, feledni próbált és/vagy elnémított emlékek és a történelmi tények rideg valósága közötti légüres térben hagyja az önmeghatározás megkerülhetetlen kérdéseit.<sup>3</sup>

A regényben ennek az előbbi problematikának a cipelője lesz a nagypapa is, míg a zsidó kérdésen túl, a kor általánosságban jelenlévő társadalmi és nemzetközi feszültségeit, a kiépülő rendszer rombolását főképp az édesapán keresztül (illetve a szomszédság homályos történeteiben) láthatjuk, ami által még egy, másfajta idegenség is megjelenik a mű világában, amely a kor előzményeitől már eleve megrázott és rideg. Mindezek egy, a világból még valamit alig felfogó kisfiú mikrokörnyezetében, illetve magában a fiúban modelleződnek le, beleértve mindezek fájdalmas dilemmáit, az egymástól való elidegenedést, meg nem értettséget és a választás és árulás tragikusan egybefonódó dichotómiáját is.

### **A korszakban betöltött helye és szerepe**

Nádas Péter regénye, az *Egy családregeény vége* jelentős értelmezési hagyománnyal bír, mind a mű fontossága és értékessége, mind a lehetséges interpretációk nagyságrendje miatt. A

---

<sup>3</sup> Uo.

szakirodalmak mellett azonban érdemes lehet ránézni a könyv helyére a korszak és az irodalmi élet szempontjából is.

A második világháború borzalmainak tabusítása és a már említett feldolgozatlansága, amely a magyarországi kommunizmusban is folytatódott, az irodalmi életet is ugyanúgy érintette. A változás a rendszer lazulásával, illetve az irodalom eszköztárában bekövetkezett újítások mentén, a '70-es évek második felében állt be, Ember Mária *Hajtűkanyar* című írásával, amelyet egy évre, 1975-ben Kertész Imre Nobel-díjas alkotása, a *Sorstalanság* követett. Az emlékezés és az általi gyógyulás igénye teret kaphatott mind a pszichés, mind a politikai térben. Nádas tárgyalt műve nemcsak, hogy szintén ezt az indulóban lévő párbeszédet követi, de az emlékezéshez is szorosan kapcsolódik általi, hogy művében (és egyébként későbbi műveiben is) az emlékeknek és az emlékezésnek rendkívül jelentős, sokszor tragikus szerepe van.<sup>4</sup> A nagypapa karakterét és az elmondott történeteket az emlékezés aktusában, Simon Péter szenzualitását, illetve az édesapa mítosztalanított, racionális ideológiáját az emlékezés kontrasztjában értelmezhetjük, de rálátást kapunk arra is, hogy mire elég vagy nem elég az emlékezés például az identitás megalkotása, áthagyományozása szempontjából. Az irodalom ilyen formában tehát aktívan formált egy politikai-társadalmi témát, pontosabban segített annak közbeszédbe emelésében és ezáltal feldolgozásában is.

Irodalomtörténeti szempontból azonban nemcsak a közéleti színtér számít, hanem nyelvi tér is. A már említett változásokkal egybeeső, az irodalomtörténet által prózafordulatként emlegetett „paradigmaváltás” az irodalmat önmagában is „felforgatta”, mind a nyelvhez való hozzáállásában, mind az eszköztárát illetően és új kérdésekhez, illetve új típusú válaszokhoz vezetett, ahogyan azt Kulcsár Szabó Ernő is összefoglalja.<sup>5</sup> Átértelmeződött a beszélő és az általa prezentált igazság viszonya, egy mű világban betöltött szerepe. Jelentősen megváltozott a nyelvhez való hozzáállás is, melynek megértésében ismételten támaszkodhatunk a 20. századi ember fájdalmas történelmi tapasztalatára. A letűnőben lévő század saját lényének potenciális rettenetét mutatta meg az emberiség számára: ennek megtapasztalása és a ráébredés arra, hogy minden elért teljesítmény és tudás ellenére mindez megtörténhetett, azon következtetés levonásához vezetett, hogy minden addigi tudás megkérdőjeleződhet. Így van ez, a nyelvvel is, annak uralhatóságára, határaitra vonatkozólag. Egyetemes tapasztalattá válik a nyelv uralhatatlansága, mely által nem írható le az általános, az igazság pedig végképp nem.<sup>6</sup> Egy

<sup>4</sup> MÉSZÁROS Márton, *Nádas Péter: Egy családrege vége = Mai magyar irodalmi olvasókönyv*, Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2010, 104–107.

<sup>5</sup> KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Argumentum, Budapest, 1993, 144-154.

<sup>6</sup> *Uo.*, 150.

közlés tartalma nem merészkedik messzebbre annál, hogy pusztán adott kontextusban, adott kommunikációs felek között legyen értelmezhető. Az igazság tehát nem leírható a posztmodern ember számára, új viszonyítási pontként, a valóság keretezésére maga a nyelv szolgál, amely többé tehát nem sejtet, nem jelöl és nem eszközként szolgál valami nagyobb elérésére, hanem az általa befogható valóság lesz a valóság. Felemás viszony ez, melyben az ember kénytelen-kelletlen a nyelvnek van kiszolgáltatva. Felelevenedik és fontossá válik az intertextualitás eszköze is, mely arra a feltételezésre épül, hogy a szöveghagyomány tartalmazza már mindazt, ami elmondható. Nem lehet már olyan értelemben újat létrehozni, hogy az alkotás ne ismételné meg valamilyen formában egy korábbi elődjét, a dolgokat tehát újraírni lehet csak.

### A kortársak között

Nádas kortársának, a kortárs-posztmodern irodalom másik nagy alakjának, Esterházy Péternek az írásai is a fentiek függvényében értelmezhetőek, a posztmodern jegyek magasfokú szintézisét jeleníti meg műveiben. Esterházy írásaiban a fikció és valóság, a nyelv által hozzáférhető valóság és a szöveg hitelessége, valamint az én hozzáférhetősége gyakori motívumok, melyeket a rá jellemző fanyar humorral és az intertextualitással átszőtt szövegeiben tár az olvasó elé. Sajátos élmény ezáltal, hogy az olykor hitelét veszített elbeszélő egy művön belül is megsokszorozódik, játék a szöveg által kijelölt valóság-határokkal, melyet épp ezért nehéz személyesnek érzékelni, a nyelv el is választ az igazi elbeszélőtől és annak lehetséges mondanivalójától.

Ezutóbbi szempontból Nádas Péter művészetében teljesen máshogy érvényesülnek a prózafordulat által hozott változások: miközben például az 1977-ben írt *Egy családtörténet végében* a szenzusok megnövekedett számú rögzítése, az azzal párhuzamos belső történések elrejtése során az olvasó részéről nagyobb erőfeszítést kíván az értelmezésre, a szöveg végig személyes marad. A nyelv korlátait érzékelhetjük nála is például a hagyomány átadhatósága, az emlékek narratív szerepének kapcsán, de mindez szervesen van jelen. A nyelv széttöredezettsége helyett inkább a narratívák darabossága, (összeilleszthetlensége?) az, ami hangsúlyos, ebben a kontextusban (is) kap nagy szerepet Nádasnál a hagyomány, nem csak az *Egy családtörténet végében*, hanem más műveiben is. Művészetét ugyanakkor nem jellemzi a példázat-szerűség<sup>7</sup> vagy a '60-as évekre jellemző elbeszélésalakzatok és ideológiai

---

<sup>7</sup> KULCSÁR SZABÓ, I.m., 162.

kötöttségek.<sup>8</sup> Mészáros Márton<sup>9</sup> megfogalmazása szerint a folytonosság és a változás kettősége az, ami jellemzi az író életművét és ehhez csatlakozik Szirák Péter is.<sup>10</sup> Akárcsak Esterházynál, az én Nádasnál sem marad, maradhat koherens egész: az én megtöbbszöröződik és eloszódik a történetek között. Nádas szövegei nem az olvasó hiszékenységre apellálnak – nem adnak neki sokkal több fogódzkodót, a bizonytalanság a narratívák és a széttört ének hiátusaiban van, amelyre az elillanó emlékképek megfoghatatlansága erősít rá. Kapcsolódik a hagyományhoz, mind témáiban, mint szereplőiben – de közben nem nyugtat meg afelől, hogy ez a kapcsolódás ténylegesen, igazán létrejöhet.

A regényt magát legközelebb Mészöly Miklós *Saulusához* (1968) helyezhetnénk, ami a prózaforulat jegyeit már szintén magán viseli. Az elődök közül, az *Egy családrege vége* utolsó egységének történései (valamint néhány szereplő neve konkrétan is) Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényét juttathatja az eszünkbe. Ezeken felül a regény párhuzamba állítható Esterházy *Termelési-regényével*, Bereményi Géza *Legendáriumával* és Lengyel Péter *Cseréptörésével*.

### Értelmezési hagyománya

Az *Egy családrege vége* már megjelenésétől kezdve kivívta a kritikusok és irodalmárok elismerését, szinte egyből a magyar próza legfontosabb alkotásai közé emelve a művet. A Bár a '70-es és '80-as évek kritikája a „történetfilozófiai nagy elbeszélések” irodalomba való átültetéseként értette a művet, későbbi értelmezési hagyományához nagyon sokban hozzájárul Balassa Péter elemzése,<sup>11</sup> amely mai napig alapul szolgál a regénnyel való munkára, még ha következtetéseit többen a lehetséges jelentések számának redukciójaként is látták. Balassa a kisregényt Nádas egyik főművének, illetve korai művei szintézisének tartja, ahogyan azt Fogarassy Miklós is bemutatja tanulmányában.<sup>12</sup> A könyv egyik fő jellegzetessége, a gyermeki narráció Balassa számára nem csak megtöri az idő folytonosságát, és annak hiányát érzékelteti, de paradox módon egységesíti is azt. Szerinte a kisfiú számára, aki a szenzualitáson keresztül rögzíti tapasztalatait, minden egyszerre történik, így az olvasó is egy „szimultán időbe” kerül. Az unoka valóságát a nagypapa történetei keretezik, amelyek mitikus jellegükénél fogva,

<sup>8</sup> BAZSÁNYI Sándor, *Nádas Péter*, Jelenkor, Budapest, 2018, 57–87.

<sup>9</sup> MÉSZÁROS, I. m., 104.

<sup>10</sup> SZIRÁK Péter, *Posztmodern tapasztalat későmodern távlatból. (A Nádas-hagyomány.)* = Uő., *Folytonosság és változás*, szerk. ACZÉL Géza – KERESZTURY Tibor, Debrecen, Csokonai, 1998 (Alföld könyvek, 2), 34–50.

<sup>11</sup> BALASSA Péter, *Nádas Péter*, Kalligram, Pozsony, 1997 (Tegnap és Ma).

<sup>12</sup> FOGARASSY Miklós, *Világosság/sötétség. Nádas Péter prózájáról*, *Életünk*, 1978/2., 147–154.

magukban hordozzák az idő zárójelezését,<sup>13</sup> ezáltal paradox módon hozzájárulva a szimultaneitáshoz. Az, hogy Simon Péter narrációja ez utóbbit hordozza magában, az azt is jelzi, hogy benne nyugszik, rá nehezedik az egységteremtés lehetősége, ahogyan azt nagypapa is többször kifejti. A nagypapa a történetmesélés segítségével igyekszik útnak indítani az unokáját, azonban a hagyomány továbbmondhatóságában ő maga is végig kételkedik – így Balassa értelmezése szerint a mű egyik fő kérdése a továbbmondhatóság, melynek lehetőségére a mű jóváhagyóan voksol és az egyetemes ember létrejöttével válaszol.

Ez az egységre, egy-re való törekvés nagyon fontos Balassa Péter regény-értelmezésében, ezt az egységet pedig a mű nem annyira tárgyban keresi, sokkal inkább az alanyát szeretné megtalálni – a mű mondhatni „alanyi egy-ségben gondolkodik”.<sup>14</sup> Ezt az egységre való mutatót véli felfedezni a mű motívumaiban, képeiben is, hiszen a nagyszámú tekinthető képek ugyanazt az a szimultaneitást képesek megjeleníteni, amelyek a gyermeki narrációban is megvannak, ami által a „külső alárendelődik a belsőnek”, az egyetemesség magvát jelenítve meg ezáltal a kisgyermekben. A nagypapa igyekszik megtörni a nemzetségmítosz ismétlődését és csatlakozni a jézusi, egyetemes emberképhez<sup>15</sup>, - tudja, hogy a Simon család megváltása és egyben vége/folytatása ebben az egyetemességben való feloldódásban rejlik, melynek lehetősége legteljesebben az unokájában van meg. Balassa a mű zárlatát is ennek kontextusában értelmezi:

A hat-nyolcéves Simon Péter az utolsó lapokon, ... tévedhetetlen biztonsággal és tisztasággal NEM-et mond, és csakis a benne-levő egyetemesre apellál. Ebben a pillanatban Nádas könyve maga is „áldozattá” változik: a szétválasztás, a megszüntetés, és a személyiség egyetemessé tételének, önmegszabadításának, ez út nem akármilyen súlyú végigszenvedésének irodalmi és emberi szertartásává. A hagyománnyal, a mítosszal való - módszerben és szemléletben egyaránt - elemző szembenézés és higgadt szakítás áldozata...<sup>16</sup>

Balassa értelmezése, a regény történéseinek és szereplőinek keserősége ellenére is nagyon erős, pozitív üzenettel és visszhanggal látja el az *Egy családregegy végét*, egyértelműen a jézusi emberképhez és tettehez kapcsolva a Simon család sorsát. Az általa fő üzenetnek megtegy egyetemesség véleményem szerint is feloldása lehet a műnek, de nem az ember felől. Értem ezt

<sup>13</sup> A mitikus/archaikus (idő)szemlélet értelmezését Mircea Eliade vallásfilozófus értelmezése szerint használom, akinek elmélete a későbbiekben lesz kifejtve.

<sup>14</sup> BALASSA, Nádas Péter, 103.

<sup>15</sup> BALASSA, A bárány jegyében. Nádas Péter regényéről, Jelenkor, 1978/11., 1073–1078.

<sup>16</sup> Uo., 1078.

úgy, hogy az egyetemesség, mint idea (talán nevezhetjük így), az ember által nem elérhető, így az egy-ség ténylegesen is „pusztán” idea marad. Értelmezésemben, melyet a dolgozat későbbi fejezeteiben mutatok be, talán mondhatjuk, hogy hasonló következtetésekre jutok el, mint az irodalomtörténész, de az egyetemesség számomra sokkal „emberibb” oldalára, megvalósulására helyezem a hangsúlyt, melynek a köztség felel meg. A köztség ugyanúgy nem-választás, akárcsak az egyetemesség, és számomra az utóbbira való törekvés gyarló eredménye, az ember általános bizonytalansága, az egész egzisztenciáját átható, sokszor szorongató állapota.

Más értelmezése, nem az egység megteremtődését vélik felfedezni a regényben. Bazsányi Sándor *Mesék, motívumok, érzékelések: néhány szempont Nádas Péter Egy családregegy vége című regényéhez*<sup>17</sup> című értekezésében, illetve Nádas Péterről írt monográfiájában<sup>18</sup> inkább a mű szerkezetének szétfeszülését és a tagadás erőteljes jelentését véli felfedezni. A nagypapa meséi számára inkább infantilizmusra, mint bölcsességre utalnak. Ez az infantilizmus eltakarja a nagypapa szeme elől az igazságot, mi szerint pátoszos meséi már nehezen hihetőek és nem követhetőek - nemcsak az áruló apa, hanem a „boldogság körét” potenciálisan megnyitó unoka számára sem. Bazsányi értelmezésében a gyermeki narráció töredezettsége, testi-érzéki-érzékelési fókusz felülírja a nagypapa mitikus-értelemadó, de elévült szólamát és nem a regény világának egységesítését, hanem a végső bizonytalanság kifejezését szolgálja. Ugyanígy a motívumok is – Kálmán C. György<sup>19</sup> gondolataival egyetértve – nem egy gazdag egyetemesség felé mutatnak, hanem halmozott szerepeltetésükkel az elbizonytalanítás, a jelek közötti elveszettség felé terelik az olvasót. A képek nagy száma ellenére a gyermeki érzékelés mutatkozik dominánsnak ebben az interpretációban, érzékelésprózává emelve a regényt – bár Bazsányi élesen bírálja következtetéseiért Balassát, sokszor „túlágosan is messzemenőnek” bélyegezve azokat, ez ugyanígy felmerülhetne az érzékelés fontosságával kapcsolatban is. A narratívák és szimbólumok, a szereplők közti dinamikák és párbeszéddek mindössze annyi célt szolgálnának, hogy elveszthessék jelentésüket? A könyvet záró jelenettel, és a „Nem.” zárszóval, a tagadás és a szétfeszülés megerősítése, végső soron pedig a bizonytalanság generalizálása a mű egészére nézve Bazsányi Sándor értelmezésében.

<sup>17</sup> BAZSÁNYI Sándor, *Mesék, motívumok, érzékelések: néhány szempont Nádas Péter Egy családregegy vége című regényéhez*. Jelenkor, 2017/3., 347–355.

<sup>18</sup> BAZSÁNYI, Nádas Péter, 57–88.

<sup>19</sup> KÁLMÁN C. György, *Család regény. Újraolvasás*, Jelenkor, 2002, 10.

Szilágyi Zsófia<sup>20</sup> az önéletírás és az önéletrajziség felől közelíti meg Nádas regényét, ezzel megint csak a Balassa-féle kommentárral szembe helyezkedve. A korábbi, életrajzot középpontba helyező szemlélet leáldozása és elvetése számos művet zárt ki az irodalmi közbeszédből, írja az irodalomtörténész, holott a referencialitásnak is fontos helye van egyes regények értelmezésében. A Nádas regényhez mindez rögtön a mű keletkezése kapcsán is felmerülhet: 1972-es befejezése ellenére, a könyv megjelenése öt évet váratott magára, Aczél György véleményezése miatt. Ezenkívül Nádas maga is elismerte fordítóknak írt kommentárjában, hogy a regény egyes mozzanatai például helyszínek, saját élményei alapján váltak a könyv részévé. De más, kevésbé egyértelműen önéletrajzi elemeket is ide sorolhatunk, mutatva ezzel „a személyes biográfia, az önéletrajzi regény és az irodalmi hagyomány rendkívül összetett viszonyát”<sup>21</sup>: Ottlik Géza *Iskola a határon* című, ekkora már nagyhatású műve egyértelműen felidéződik Nádas kisregényének a végén, ez pedig egyszerre tekinthető irodalmi áthallásnak és saját élménynek. Szilágyi értelmezésében tehát az önéletrajziség nem feltétlen a valósággal való összevetés keresztüztüzebe helyezi a műveket, hanem összekapcsolja azzal és ezáltal gazdagítja a mű által átfogható jelentéseket: „Az *Egy családregegy vége* nemcsak a magyar, de az európai irodalmi hagyomány része is, az európai tradíció szövegbe íródása azonban szintén elválaszthatatlanul összefonódik személyes vagy történelmi tények megidézésével”.<sup>22</sup>

Kulcsár Szabó Ernő<sup>23</sup> olvasatában a zsidó üdvtörténet tart ellen az elbeszélés módjának és történéseinek, amelyek a széthullást közvetítik, így végezetül mégis a család történetének végéhez, a családregegy lezárásához jutunk, megőrizve ugyanakkor a továbbmondhatóság igényét. A mű valósága Kulcsár Szabó szerint nem annyira a nyelven áll, mint inkább az időbeliség megtapasztalásán, tehát az ’én’ számára is inkább az érzékelés által konstruált, mintsem a narratívák mentén, így az „egységes jelentésű elbeszélhetőséget” is megkérdőjelezve látja a regényben.

Szirák Péter a mítosz és a hagyomány, valamint a „megváltatlanság és szétesés” tapasztalatainak dialektikájaként látja a művet.<sup>24</sup> Ebben az értelmezésben a regény inkább nevelődésregénynek tekinthető, amely a családregegy műfaji hagyományával, valamint a

<sup>20</sup> SZILÁGYI Zsófia, *Az önéletrajzi regény módozatai: Nádas Péter Egy családregegy vége = A magyar irodalom története III.*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, 718–729.

<sup>21</sup> *Uo.*, 722.

<sup>22</sup> *Uo.*, 723.

<sup>23</sup> KULCSÁR SZABÓ, I. m., 144-154.

<sup>24</sup> SZIRÁK Péter, *Posztmodern tapasztalat*, 34–50.

mítoszok kiemelkedő szerepével a hagyomány erejét mutatja be. Ugyanakkor a gyermek narrációjának töredezettsége és homályossága, a történet nehézkes rekonstrukciója ellensúlyként működik és a mitikus világgal ellentétben a bizonytalanságot és az elveszettséget sugallja. A két párhuzamosnak mutatkozó erő az identitás és a sors determináltságának, önállósodásának, a hagyománnyal való szakítás kérdéseit állítják a regény központjába. Szirák Péter értelmezésében a mítosz nem válik meghaladottá, sőt: igencsak erősnek, talán túl erősnek is mutatkozik, amelyet a szétesés és „árvaság” térnyerése nem az egyensúly felé mozdít el: „[A regény] Nem akar határozott választ adni arra a kérdésre, hogy a megváltatlanság erősebb-e vagy ez a fény. Vagy az "igazság" a kettő drámájának folytonos története.”.<sup>25</sup>

---

<sup>25</sup> Uo., 43.

## II. A regény bemutatása, főbb kérdésfelvetéseinek felvázolása

A továbbiakban a felvázolt hatások mentén érdemes most már közelebbről is ránézni a tárgyalt műre. Nádas Péter 1977-ben született kisregénye műfaját tekintve – ahogyan azt a cím is sejteti – családrege, de nem a klasszikus módon. Már a műfaj újraírása, valamint a cím (*Egy családrege vége*) is rámutat a hagyomány továbbvihetőségének kérdésére. Az olvasó számára talán a legkiütőbb jellegzetesség az a töredezett elbeszélés lehet, melynek tolmácsolója Simon Péter, az 5-6 éves korú kisfiú. A műben szereplő szekularizálódó zsidó családban a nagymama, de mindenekelőtt a nagypapa játsszák a legjelentősebb szerepet a gyermek életében. Az édesapa a katonai rendőrség tagja, míg az édesanyáról vajmi keveset tudunk meg, nem része a család életének (talán maga is a holokauszt áldozata lett). Simon Péter legmeghatározóbb élményei a nagypapa által mondott mesék, amelyek valójában többek, mint mesék: narratívák, melyek egészen az ősidőig visszanyúló elbeszéléseket tartalmaznak a családról, fokozatosan haladva a jelen felé. A történetnek, amelyet a nagypapa mesél, maga a nagypapa és Simon Péter is szereplői, részei a narratívának, de az ő szerepük, sorsuk és jövőjük ismeretlen mind maguk, mind az olvasó számára. Ez a végkifejlet-keresés elválaszthatatlan attól az identitáskereséstől, amelyet elsősorban a nagypapa képvisel, melyben összesűrűsödnek a mű fő kérdései, a kontrasztos és sokszor ellentmondásnak tűnő dilemmái. A nagypapa kérdései egyszerre foghatóak fel a zsidóság már elemzett identitáskeresésének, de általában az emberiség örök kutatásának. Ahogyan a történelmi események nem csak a zsidóság traumáit képezték meg, hanem minden emberre kiterjedtek, úgy mű kérdésfelvetései sem csak a zsidóságra vonatkoznak: megszólalnak a keresztény gondolkodás, valamint az ateizmus, sőt, a regnáló rezsim cinikus szövegei is: utóbbit az apa képviseli, aki így szemben áll a nagypapával, és ezáltal részben saját fiával is. A nagypapa – aki önmagában is világok határvonala áll – és az apa kapcsolata két világ szembenállása, melynek ütközőzónájában a világra épp csak szemeit nyitogató kisfiú áll. A regény tehát nemcsak a nagypapa személyében lecsapódó globális és zsidó identitáskeresést, de a gyermekben (és így a jövőben) lecsapódó különböző áramlatok harcát is megmutatja, mindezt úgy, hogy „hitelesen” ábrázolja a gyermeki lélek fantáziadús, identitás-próbálgató és egyébként is mítoszokra hangolt valóját: „Elképzelttem a keresztfitát. Az előszobában, a tükör alatt, a fiókban tartották a kalapácsot, a harapófogót, a fűrész és a szöveget. Néztam a tenyerem, de nem mertem beleverni a szöveget.” (56.o.). Ahogyan a nagypapa meséiben említett ’körök’, úgy maga a regény is körkörös, ciklikusan bontakozik ki egészen az utolsó fejezetekig, ahol a gyermek egy egészen más valósággal, vagy azt is mondhatnánk, hogy a realitással találkozik: mesék helyett hallgatás és az azt megtörő utasítások, praktikus

mondatok veszik körbe. A főhős sorsa a narratívák sorsát is magában hordja - a regény utolsó soraiban nemcsak saját élete kérdőjeleződik meg, de így mindannak az 'álomszerű, de igaz történetnek' (és a történelemnek?) a sorsa is, amely Simon Péterben volt, és talán maradt is, elrejtve. A regény ilyen formában szereplőiben, jeleneteiben és a mű lezárását tekintve sem kap egyértelmű megoldást (vagy feloldást), a főszereplővel együtt az olvasó is kétségek *közt* marad.

„Dazwischen, mindig dazwischen!...Csak inzwischen, mindig két történet, két lélegzetvétel között: dazwischen!”<sup>26</sup> – a mű egészét tekintve számomra ez a köztség vált kulcsmozzanattá, melynek segítségével a regényben megjelenő számos kérdés és fogalompár elnyerte helyét – vagy talán helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy az általuk alkotott kérdések váltak a mű kijelentéseivé. Ezen vezérfonal mentén haladva a mítosz és történelem, a zsidóság és a kereszténység, valamint a szereplők által képviselt narratívák kettőségeit, illetve magát a köztséget is bemutatom. Végezetül az elbeszélőről, mint a dilemmák és a „dazwischen” elsődleges hordozójáról, manifesztációjáról lesz szó.

---

<sup>26</sup> NÁDAS Péter, *Egy családrege vége*, Jelenkor, Budapest, 1977, 35.

### III. Mítosz és történelem

#### Hét kör – a mitikus gondolkodás megjelenése a műben

„Így idézte a nagyapámnak a nagyapja és a nagyapám nekem, és így idézem neked én, és így nyitották ki a kaput, amit most én is kinyitok neked.”<sup>27</sup>

A mítosz, a mitikus gondolkodás mind tartalmilag, mind terjedelmét tekintve is jelentős részét képezi a regénynek. A mű világát tekintve a nagypapa az a szereplő, aki foglalkozik a jelenséggel és személyesen is kapcsolódik hozzá, még ha sok esetben nem is tud vele azonosulni. A mitikus időkről való tudását és szkepszisét is át akarja adni unokájának, így mesél az elbeszélőnek. A könyv gerincét is ezek, a nagypapa által mesélt történetek képezik, kiváltképp azok, amelyek az 'ősökről' szólnak. Az addigi Simon Péter által tolmácsolt, töredezett elbeszélésmód egy-egy fejezet erejéig lineárisává válik, így rajzolható meg végső soron a Simon család Leától egészen a főszereplőig. E mítoszok egyes szereplői a zsidó hagyomány fontos alakjai (Áron, Lea, Simeon), a család története tehát belefolyik a zsidóság történetének egészébe. A nagypapa és az unokája részévé válnak a narratívának, mely akár a világ értelmezésére használt keretté is válhatna az unoka számára (vajon tényleg válhatna azzá?). A nagypapa nemcsak elmeséli ezeket a történeteket, de értelmezi is. Hét kört nevez meg, ezek az ősök tetteit, tulajdonságait jelzik: 1. kör a szépség köre, 2. kör az értelem köre, 3. kör a hatalom köre, 4. kör a szenvedés köre, 5. kör a ravaszság köre, 6. kör a békesség köre. „Hogyan teszi meg a hetediket? Ezt nem tudom. A békesség után talán a boldogság, végre. És talán ez lesz a tiéd... (114.o.). A körkörösség, a ciklikusság tehát nemcsak a regény szerkezetében, de a nagypapa meséin belül is megjelenik.

Ezt a ciklikusságot a vallásfilozófus, Mircea Eliade is fontos jellegzetességnek tartotta a mítoszok szempontjából, a továbbiakban az ő értelmezését fogom követni a regény ezen jellegzetességének interpretálásához. *A szent és a profán*,<sup>28</sup> valamint *Az örök visszatérés mítosza*<sup>29</sup> című műveiben kiemeli a ciklikusságot mint a mitológikus gondolkodás sajátosságát. Szerinte az archaikus ember világképében elkülönítette a szent időt és a szent teret a profán időtől és a profán tértől. A mitológiai gondolkodás szent ideje visszanyúlik egészen az ősidőig, melyekben az istenek/ősök, olyan cselekedeteket hajtottak végre, amelyeknek például magyarázó erejük van a világ jelenségeit illetően. Az archaikus ember maga is ennek a mitikus

<sup>27</sup> Uo., 65.

<sup>28</sup> Mircea ELIADE, *A szent és a profán*, Helikon, Budapest, 1957.

<sup>29</sup> Uő., *Az örök visszatérés mítosza*, Európa, 1949.

időnek lesz a szereplője, sőt át is lényegül magává az adott istenséggé/össé akkor, amikor például elvégez egy rítust az eredeti szent cselekedet mintájára, sőt az ősi rítusok ismételtetésével válhat bármi valóságossá, maga mitikus ember is, akinek így célja az archetípussá lényegülés, önmaga feladása. A mitikus gondolkodás szerint tehát minden, ami lényeges a mitikus múlt részét képezi, minden együtt keletkezik a saját idejével, így a mitikus időbe való átlépés „magában hordja a profán idő, a tartam, sőt maga a ‘történelem’ felszámolását is.”<sup>30</sup> A nagypapa is – akaratán kívül – sok esetben csatlakozik ehhez a gondolkodáshoz. Meséinek célja van: bemutatni az unoka számára a mítoszok által kínált utat (például: „Így idézte a nagyapámnak a nagyapja és a nagyapám nekem, és így idézem neked én, és így nyitották ki a kaput, amit most én is kinyitok neked.” (65.o.), amelyet viszont a nagypapa az elbeszélés más jeleneteiben már meghaladottnak tart [„én ÉN vagyok!”(87.o.)].

A mitikus idő által felszámolt történelem látszólag mit sem tud az archaikus ember valóságáról – jól példázza ezt az apa viszonyulása a nagypapa gondolataihoz. Bár a nagypapa számára is válhatna a lineáris és irreverzibilis történelem a hagyományból kivezető úttá, melynek égisze alatt a modern ember világrendje is áll, a regény azonban a történelmet sem prezentálja válaszként: a kommunizmus ideológiája, a történelem racionalitásával és felvilágosultságával mesél ’egyik’ és ’másik’ nevű csizmákról és meszeli olyan fehérré a regény zárlatában szereplő intézmény falait is.

A mitikus gondolkodással a nagypapának tehát ambivalens a viszonya: egyszerre kapcsolódik hozzá, áthagyományozza és ezzel erősíti is a később halottnak nevezett mítoszt,<sup>31</sup> amelyből ki akar szabadulni és utat új utat mutatni az unokájának is. Jól példázza ezt a következő idézet is: „Nincs idő! ez a tévedés, idő nincs! csak én, én én vagyok!” (88.o.), amelyben a nagypapa egyszerre lép ki (vagy marad benne?) a történelmi időből annak felszámolásával és a mitikusból is, azáltal, hogy önmagát, saját individuumának létét, legalábbis annak vágyát hangsúlyozza.

Ha azonban sem a hagyomány, sem a történelem nem tűnik járható útnak a regény szereplői számára, úgy felmerül a kérdés, hogy miben oldható fel, ha egyáltalán feloldható ez az egzisztenciális dilemma – meglátásom szerint a válaszhoz talán a már emlegetett ’köztiséggel’ kerülhetünk közelebb.

---

<sup>30</sup> *Uo.*, 60.

<sup>31</sup> Nádas, *I.m.*, 67.

## Mítosz és dehistorizálás

A Biblia tanúsága szerint, a köztiség különös érvényesüléseként értelmezhetjük a zsidó nép gondolkodásában bekövetkező fordulatot, ahogyan azt Eliade, illetve más mítosz-kutatók, például Jeleazar Meletyinszkij vagy Rudolf Bultmann<sup>32</sup> és még sokan mások is megjegyzik. Többek álláspontja szerint a Biblia világképe a történelmi gondolkodás felé mozdul el. Eliade a fordulatot az Ószövetségben vélte megtalálni: meglátása szerint, az Ótestamentum-beli történetekben Jahve tevékenyen részt vesz az események alakulásában, a történelem ezáltal megszentelődik és Jahve eszközevé válik. Személyesen szól választott népéhez, olykor a korból fakadó szokásokat, hagyományokat is felülírva. A zsidó gondolkodásban ekképpen összeérni látszik a mitikus és a történelemcentrikus gondolkodás. Jeleazar Meletyinszkij *A mítosz poétikája* című művében<sup>33</sup> abban is kivételesnek ítélte a bibliai gondolkodást, hogy a zsidó nép fontos történései például a kivonulás, már nem a mitikus időben történő, hanem konkrét, történelmi események. Míg Eliade szerint végső soron erősebben marad meg az archaikus szemlélet, addig Meletyinszkij szerint az ószövetségi történetek a *denaturalizálódás* és a *dehistorizálás* jegyeit viselik magukon. Nem szabad azonban elfeledkeznünk a Messiás-várásról, mint eszkatologikus eseményről. Egy ilyen esemény némileg zárójelezi a történelmet, a jelent, hiszen minden történelmi jelen számára új viszonyítási pont a várt, jövőbeni mozzanat. Az eszkatologikus esemény ugyanakkor maga is a történelem részét képezi majd. A zsidó nép történelméről való ismereteinkkel, kiterjesztve egészen a 20. századig, érthető, hogyan válhatott maga a történelem is identitásformáló erővé, amely a diaszpórában is képessé tette a zsidókat zsidónak maradni. Jahve valós és a történelem is valós - minden, ami történik, megerősíti a Jahvéhez való tartozást, a kiválasztottságot, emlékeztet a múltra, kézben tartja a jelent és megerősíti a jövőről tett ígéretet.

Ez az olvasat akár a köztiség megvalósulásává is válhatna, nem kell választani a mítosz és a történelem között. Ennek ellenére azt látjuk, hogy a nagypapában mindezek ellentétként maradnak meg, melyek összeérnek, benne manifesztálódnak – talán a nagypapának nem elemi élménye a Jahve által valóság tett történelem, talán a 20. század történései mintegy kivetették magukból a nagypapát, akiben így szétválik az egykori egészséges, körkörös világ és az érthetetlen, kontrollálhatatlan, lineáris történelem. Küzdelmeit ezek, a benne összeérő narrációk és időszemléletek adják ki, melyek hiányában identitása mindezek között, köztesen helyezkedik el. Keresi a helyét és viszonyulását múltjához, családjá történetéhez, mítoszához és

<sup>32</sup> Rudolf BULTMANN, *Hit és megértés*, L'Harmattan, Bp., 2007.

<sup>33</sup> Jeleazar Meletyinszkij, *A mítosz poétikája*, Gondolat, 1976.

történelméhez – és jövőjéhez is. Kérdéseinek és küzdelmeinek tétje tehát az *identitása*, mely zsidó ember lévén, - ahogyan ez a dolgozat eddigi részeiben is jelen volt - nem elválasztható a vallásától.

#### IV. Zsidóság és kereszténység

##### „Megölni, hogy mindez halott mítosz legyen”<sup>34</sup> – harc az identitásért

A nagypapa identitáskrizise szoros összefüggésben van tehát a hitével, amelybe a regény több különböző pontján is betekintést nyerhetünk. Az egyik legfeszítettebb ezek közül a Frigyes bácsival folytatott beszélgetés, melyben a nagypapa saját zsidóságával kerül vitába, amelyet barátja képvisel.

Ha te jössz, mintha valami visszatérne a múltból, illetéktelenül, valami, ami becsap, ami már nem az, ami volt, ami már nem él, mert bennem halott. De visszajön, tehát mozog, mutatja új képeit, pedig az én múltam már úgy megkövesedett, nekem már meghaltál te is! Szerettelek! és azt kérném: ne bántsátok a köveimet! (86. o.).

Itt derül ki a legtisztábban, hogy a nagypapa szekularizálódott zsidóként van jelen, „kivetkőzött” azért, hogy definiálhassa saját magát: „Én levetkőztem! De ki nem tértem soha! Ez világi máz! Én eljutottam a saját lelkemig. Saját! Csak Istenhez térő lelkemig! És ez a lélek, a saját, az enyém, semmilyen nyájba nem sorolható!” (88.o.). A nagypapa álláspontja paradox, és paradox módon tisztán ’köztívé’ lesz, a dazwischen állapotot *ölti magára*: „Dazwischen, mindig dazwischen!...Csak inzwischen, mindig két történet, két lélegzetvétel között: dazwischen!” (35. o.). A nagypapa zsidó emberként több évezrednyi mítoszt és történelmet kell, hogy levessen magáról ahhoz, hogy önmagát láthassa – de a mitikus gondolkodásból való kilépés egyúttal a zsidó hitből való kilépését is jelenti. Az ő értelmezésében ez az áldozat, amelyet meg kell hoznia saját, önálló, mitikus köröktől nem determinált identitásáért: „Neked már meg kellett volna értened, hogy én! én ÉN vagyok!”... „És ötszáz év múltán, ötszáz év múlva mi lesz, azt tudod? Ötszáz év! Nincs idő! ez a tévedés, idő nincs! csak én, én, én vagyok! Csak én vagyok, az aktuális jelenvaló! Én!” (87-88. o.) A nagypapa valóban meg akarja ölni a mítoszt, hogy szabaddá tegye a pillanatot a felismerésre: *én vagyok*.

Paradox módon, de mégis adódhat a kérdés: ki az az én, milyen a nagypapa én-je? Az „én” mint a leginkább magától értetődőnek vett konstruktumunk széthullani látszik a narratíváktól és döntésektől zajos keresgélésben. Az én kiemelése egyszerre válik a nagypapa szájából elhangzó állítássá és semmit mondássá is, már csak azért is, mert az „én” az összes többi szereplőé is és kiváltképp a gyermeki elbeszélőé, aki korából kifolyólag még nem képes a decentrálásra. Ezt a szövegben a sorozatosan kitett személyes névmások jelzik, azokban a mondatokban is, ahol nyelviileg elhagyható lenne: „az én szobámba”, „én álltam”, stb. A gyermek ösztönösen fordul saját személye felé, ugyanakkor ténylegesen kevés fogalma van saját személyiségéről,

<sup>34</sup> Nádas, *I.m.*, 67.

identitásáról. Nem kötik még választások, döntések, Simon Pétert pedig zsidó gyökerei sem kötik már úgy, mint a nagypapát. A nagypapa törekvése ezáltal, hogy „én”, vagyis önmaga lehessen, mintha a gyermeki állapotot, az újrakezdés vágyát is magában hordozná. „Az ártatlanságban keresendő Isten tekintete és nem gögben és nem az alázatban. Amíg őrzöd ártatlanságodat.”(35. o.). Ez azonban nyilvánvalóan nem lehetséges és nem csak korából kifolyólag.

„Vagyok, aki vagyok.”<sup>35</sup> - „Én vagyok...” Mózes második könyvének egyik legfontosabb története Mózes és az Úr párbeszéde az égő csipkebokornál. „Mózes ezt mondta Istennek: „Ha megérkezem Izrael fiaihoz és így szólok hozzájuk: Atyáitok Istene küldött, akkor majd megkérdezik: Mi a neve? – mit feleljek erre?” Isten ezt válaszolta: „Én vagyok, aki vagyok.” – mutatkozik be Izrael Istene. A nagypapában, akárcsak a zsidó gondolkodás fordulatában is marad hely a mítosznak. Öndefinícióját hallva nem tud nem fülünkbe csengeni az ószövetségi mondat, Jahve rejtélyes megnyilvánulása, amely a zsidó történelem egyik legjelentősebb eseményét vezeti be, a kivonulást. Ez mutatkozik meg Frigyes bácsi élcélődésében is: „Te mégis, hiába tiltakozol, te kiválasztott vagy, kedvesem. Te kiválasztottad magad. Magad, a magad elméjével. Magad.”(89.o.). Szintén erre utal a korábbi idézet („Ha te jössz, mintha valami visszatérne a múltból,...), mely a regényben egyedülálló módon megmutatja, hogy a nagypapának küldetése ellenére is szinte – paradox módon - levetközhetetlen része a zsidósága. Fontos azonban, hogy zsidósága nem vallásosságában, hanem narratívájában, történeteiben, tehát a mítoszaiban áll, a zsidó hit meggyőződése és gyakorlata nélkül. Sorsa, átka ebben áll. Ahhoz, hogy levetközhessen determináltságát, céljának a zsidó hit narratívájával való leszámolását és ezáltal a mítosz érvénytelenítését teszi meg: „Ez lett az én jelmondatom. Majd te is válassz, vagy válasszon ő tégedet. Megölni mindent, ami még megmaradt, hogy élhessünk tovább!” (67.o.). Célja azonban így is, még mindig a mítosz által meghatározott.

Ezen a ponton érdemes megemlíteni a regény egyik legfontosabb motívumát/szereplőjét, a két Simont.

Akkor Jeruzsálemben két Simon élt. Az egyik alig néhány hónapja érkezett, Nisan elején, de amikor mesterét megfeszítették, mert messiásnak, a zsidók királyának mondogatta magát, egy időre ez a Simon ott rekedt. Napnyugtakor néha látták kimenni a városkapun, de senki nem tudta, hová tart, végleg elmegy-e. Aki tudta, hallgatott. De figyelték. A másik Simon Círenéből jött, a fiai már Jeruzsálemben születtek, sok éve itt lakott. Ez a két Simon nem ismerte egymást, bár tudták: él nekem Jeruzsálemben egy rokonom, aki a messzi Círenéből származott oda, és akit nem ismerek; és a másik is tudta: él nekem egy rokonom, Galileában volt halász,

---

<sup>35</sup> 2Mózes 3,14

mígnem ez a hamis próféta, aki három éve csavarog büntetlenül és csodáival elkápráztatja a hiszékeny tömeget, mígnem ez a csaló, emberhalásznak nevezvén őt, tanítványává fogadta és most ki tudja, merre járnak; így beszélnek. Nem látták egymást soha, bár az Úr gondoskodott róla, hogy egy bizonyos nap, a Nisan tizenötödike, mindkettőjük számára egyként emlékezetes legyen. (69.o.)

A két Simon annak a kettőségeknek a szimbólumává válik, amely a nagypapában húzódik meg – és amelyet az unoka, Simon Péter is megtestesít. A két Simon közötti különbség már a fenti idézetben is el van rejtve „Csak egyetlen szót kell kimondanom, amit nem mondhatnék. Jézus.” (67.o.). Jézus neve mint egy tiltott kifejezés, mindössze egyetlen egyszer fordul elő a könyvben, ezen kívül a hal motívumában és ahhoz kapcsolódó cselekményekben (például a hal elfogyasztása, „Ecce homo!”) sejthető csak meg. Mégis nyilvánvaló, hogy egy szelíden megrajzolt, de ennek ellenére éles határvonal ez, mind a könyv egésze, mind a nagypapa életének és annak megértésének szempontjából (és persze az egész emberiség szempontjából is). A mítosz és történelem, a zsidóság töredékes ismeretébe, mintegy szintézisként jöhetne el a várva várt Messiás. Az elfogadott és az el nem fogadott Messiás a zsidóság és a kereszténység közötti tragikus különbség, mely tragikum hordozójává a nagypapa válik és ebben egyedül marad – zsidóság és kereszténység, mítosz és történelem között; kivetkőzve, de ki nem térve; kiválasztottságát visszautasítva, de kiválasztva saját maga által; a vérvonalat megszakítva, de úgy mesélve, ahogyan neki mesélt a nagypapa – vagyis dazwischen.

A nagypapa 'keresztje', sorsa, átka, amelyet '*beteljesíteni jött*' (66.o.), magába foglalja a zsidóság és a kereszténység, a zsidóság és a más népek közti határok feloldását is, ezáltal némiképp messianisztikus színezetet kapva. Ő a kereszténységben elérhetővé váló, Istenhez való individuális kapcsolódásban, az individuális hit megélésében véli megtalálni saját identitásának lehetőségét. „*Én vagyok...*” kezdi tanításait Jézus több alkalommal is. A nagypapa befogadja a fényt, „a saalfeldi lószaros úton”, amelyet cirénei Simon nem tudott: „Simon nem érti, sötétsége a fényt nem tudja befogadni, pedig a fény a sötétségben világít; abba kéne kapaszkodnia, abba a fénybe, de ő nem érti és világosságért imádkozik az Úrhoz, de közben nem veszi észre a fényt, annak a tekintetnek a fényét, amit az Úr elküldött.” (77.o.). Maga is megfogalmazza: „Így egyesült bennem a két Simon.” (78.o.) Mindezen kettőségek azonban nem redukálódnak egyértelműen egyik vagy másik oldalra, a kettő *között* maradnak a válaszok. Hiszen a nagypapa része a mítosznak és a mítosz is része a nagypapa életének – és így identitásának. A nagypapa identitása inkább valósul meg abban az ambivalenciában, kettősségben és küzdelemben, ami meghúzódik benne és amelyet átkának érez. Az újra, sorsa megváltására törekszik, de mint láthatjuk, utóbbiból igazán sosem tud kilépni. Messianisztikus

szerepe, a jézusához képest kifordítva, abban áll, hogy kilép mind az archaikus, mind a történelmi idősíkből, egyiket sem betöltve vagy kiteljesítve, hanem ezzel „dazwischen marad”.

A nagypapa egzisztenciális- és identitáskrízise mindezek után feloldhatatlannak tűnik – és talán valóban az is. A szintézist azonban még maga a nagypapa sem várja el, hanem unokájában bízva reméli, hogy a család története folytatódhat, kiszakadva a mítosz determinizmusából már önálló identitást nyerhet. A dolgozatom harmadik egységében a regény tetőpontjának illetve az elbeszélő vizsgálatával szeretnék közelebb jutni a válaszokhoz.

## V. Ahol a köztség összeérhet (?)

### „Tévedtem volna?”<sup>36</sup>

A regény legtöbb feszültséget magában rejtő párbeszéde, egyszersmind tetőpontja a nagypapa és fia, tehát az elbeszélő és az elbeszélő édesapja közötti kapcsolathoz kötődik. A nagypapa már a Frigyes bácsival folytatott vitájában is konfrontálódni kényszerül az identitásáért folytatott küzdelme miatt és így gondolatai, céljai, *eszméi* miatt is.

Én bizony nevetek. Rajtad. Nevetek rajtad is! Tévedés? Milyen igazsághoz viszonyíthatod? Tévedés lenne az egész életed? Eszmék? Az eszme csak célhoz irányozható. De ki tudja a célokat? Isten? Te mondd, kedvesem, nem én, hogy tévedés. Eszme és tévedés, cél és igazság ezek a francia négyes párjai. Könnyedén lejtik a táncukat. Ha szereted eszméidet, a kétely is legyen a tiéd. Én nem kételkedem, mert eszméim sincsenek, s eszméim azért nincsenek, mert nem látok célokat, s mert célok nincsenek, nem tudom, semmit nem tudok, Istenre bízom magam. (87. o.)

De míg Frigyes bácsi ortodox zsidó hitéből beszél és – habár vitatja nézeteit – testvéreként tekint a nagypapára („Két vén hülyék! És végső soron mindkettő eszme csak. Csak eszme, ami nemtudás. És végső soron a nemtudásban testvérek vagyunk.” 89. o.), addig az apa (Feri) a *'realitásból'*. Mind munkája, mind a nagypapával való vitája is azt mutatja, hogy apjával és fiával ellentétben ő nem osztozik a mítoszok, mesék és eszmék által teremtetett személetben, de még csak az ezekről szőtt ábrándozásban sem. „Mindig utáltam a képtelen szóvirágait! Mocskos vágyai szellemmé szublimálva!” (95.o.). Az apa testesíti meg azt az embert, aki mindenből *kivetkőzött*, aki egy olyan ruhába öltözik, mely minden hazatérésekor át van itatva az idegen világ szagával, és bár hazaérkezésekor a nagymama mindig kimossa, ez csak arra elég, hogy újonnan átítatódjon. A regény tetőpontján az apa tanúvallomásában elárulja gyerekkori barátját, Frigyes bácsi fiát és vallomásában többek közt apja halálára is hivatkozik. A szülők, a nagymama és a nagypapa a rádión keresztül hallgatják végig a lesújtó monológot, azon a rádión keresztül, melyet a nagyapa tudatosan nem hallgatott, mivel feladatának tekintette az elszakadást a világtól. A realitás azonban betör a családba a rádión, az apán keresztül és velük is marad: bár a gyermeki elbeszélő nem narrálja a tanúvallomást – ez is jelölheti annak idegenségét – az apa tanúskodása utáni hazalátogatásakor ugyanúgy csendről tudósít, mint később az intézetben: „Egész nap senki sem beszélt.” (129. o.). Még beszédesebb, hogy a nagypapa, a *'mesélő'* halála után, az édesapa ajánlatára, miszerint szeretné-e a kisfiú, hogy meséljen neki, Simon Péter elutasítással válaszol: „Nem! Nem akarom!” (129.o.). A

---

<sup>36</sup> Nádas, *I.m.*, 125.

tanúvallomás és annak következményei nemcsak a családi összeomlás szempontjából fontosak, de szimbolikus értelmezésük is kulcsfontosságú a regény szempontjából. Az apa szavai egyszerre tanúskodnak a narratívák közötti végleges döntéséről, az általa képviselt ideológia kegyetlenségéről és véleményéről, miszerint a mítosz és mindaz, amit az jelképez, akár csak vallomásában az apja, halott. Ugyanakkor fontos lehet, hogy ez a vallomás valójában hazugságokra épül. A jelenet drámáját, melyet a nagypapa halála és Simon Péter addigi életének felfordulása jelez, azt adja ki, hogy a regény tetőpontján a mítoszok fegyvertelennek bizonyulnak a történelemmel szemben. Később, az elbeszélőt már semmi nem emlékezteti a nagypapa meséire a rideg intézeti környezetben. *Áruló* – hangzik a regény vége felé a gyermeki elbeszélő szájából is, még nem értve, de érezve a súlyát apja tettének. Az apa áruló lett, mely bélyegként sül rá homlokára, akár csak Káinéra az Úr jele. „Amióta az Isten teremtette a világot, az embernek mégis két pártja létezik. A Káiné és az Ábelé!” (92. o.). Az apa mintha ezzel csatlakozna a Káin pártjához, az első ember ellen elkövetett bűn elkövetőjéhez. Az apa visszatér az Ószövetség legelejére, Jahve átkát vonja magára, ironikus módon megidézve ezzel a negatív mitikus figurát, csatlakozva az egyik legősibb bűnről szóló mítoszhoz. Talán ezért is kérdezi a nagypapa mintegy megbabonázva: „Tévedtem volna?” (125. o.). Ez az egyetlen, a mű során többször megjelenő töredékes kérdés lehetséges válaszait nehezen foglalhatnánk össze, de röviden talán azt mondhatnánk, hogy a nagypapa itt az identitáskeresésre adott válaszait, saját maga által adott öndefinícióját kérdőjelezi meg – ezzel újabb identitáskrizisben találva magát. Azonban ha el is fogadjuk, hogy a kérdés valóban a fentiekre vonatkozik, biztonsággal válaszolni még nem tudunk rá.

Nem sokkal ezután hal meg a nagypapa, valószínűleg kételyekkel a lelkében, úgy, ahogyan élt. A válaszban, arra a kérdésre, hogy tévedett-e azonban biztosan szerepe van az elbeszélő sorsának.

### **„Most megint a fáról akarok hallani.”<sup>37</sup> – az elbeszélő öröksége**

Bár eddig leginkább a nagypapa személyében meghúzódó dilemmákról volt szó, a legfontosabb szereplő mégis az elbeszélő. Simon Péter maga a válasz, a végkifejlet, legalábbis sorsa magában rejti mindazon dilemmák potenciális feloldását, amelyek a nagypapában feszültek, és amelyeket örökségül hagy az unokája számára. Örökségét képezik a mesék, mítoszok is, amelyek a regényben – mint már kiderült – nem gyermeteg történeteket jelentenek, hanem igazából egy alternatív, sőt talán valódibb valóságot. „Hát ne csodálkozz, ha álmodban

---

<sup>37</sup> Nádas, *I.m.*, 7.

ismeretlen nyelveken, arámiul, héberül, görögül, arabul, latinul és a többi, a későbbi idők miatt még sok más nyelven is beszélsz. Ez csak álom, de minden igaz és minden valószínű. Hát ne csodálkozz!” (83.o.). Ebben az alternatív és egészlegesebb (vagy annak érzetét keltő) valóságban a gyermek otthon lehet. Az ősök történeteiben a családot, amely se körülötte, se barátai körül nem egész, megélheti a nagypapa meséin keresztül. Ezek a mítoszok tehát egyszerre jelképezik azt a burkot is, amely a világot jónak és biztonságosnak láttatja – amelyre a család is hivatott lenne. Mindez persze egybefonódik a gyermeki képzelettel, amely a kertet Édennek, a fákat beszélőnek, a házat élőnek látja, ezáltal befogadóvá válva a mitikus történetek hasonlóan gazdag világára. A kapcsolódás nagypapa és unokája között azonban mégsem valósul meg maradéktalanul: erre utal a széderestéhez kapcsolódó rigmus felidézésről szóló jelenet, melyhez az unoka nem tud, csak halandzsával kapcsolódni – nincs közös nyelv közte és a nagyapja között: „Ezt nem is lehet tudni nagypapa, mert ennek egyáltalán nincsen értelme, ez nem jelent semmit. Semmit se jelent.” (72.o.).

Még kevésbé tud a kisfiú kapcsolódni édesapjához, vagy talán az apa nem tud kapcsolódni a fiához. A két csizmáról szóló ’mese’ (15.o.) nem kínál sem tanulságot, még csak egy lekerekített történetet sem – különösen is nagy a kontraszt tehát a nagyapa által teremtett világ és az apa hiánya között. A kisfiú mindig várja apját, aki hazaérve gépiesen végzi el mindig ugyanazokat a cselekvéseket, igazából nem kapcsolódik a fiához.

A regény végi intézet ridegsége az apai érzésvilágra emlékeztethet minket, ami élesen szemben áll a nagyszülői házzal. Az intézetben nincsenek színek, sőt, szinte hangok sem: a rendszeresen elrendelt csendek napokig tartanak. Míg otthon még a fa levele is beszélt hozzá, addig itt társai is némák maradnak. Bár a mű közben keveset tudunk meg arról, hogy mi fog megmaradni Simon Péterben mindabból, amit nagyapján, Frigyes bácsin vagy apján látott, egy dolog azonban már ekkor is kiválik számára: hogy apja áruló. Ez egy különösen is tragikus jelenet, melyben a gyermeki elbeszélő a felnőttvilág által kiosztott bélyeget internalizálva, azt valószínűleg nem értve, csak érezve utal édesapjára. A kisfiú szemében apja nem a pártot, hanem a családot, az otthont és őt árulta el, egyfajta Júdásként a nagyapai világot. Ennek a kegyetlen valósága jelenik meg az intézetben, készként vágva át a mítoszok burkát; ezt erősíti meg az a másik ’per’ is, amelyet három intézetbeli gyerek ellen folytatnak. Ennek tudósításában ugyanaz a nem-értés dominál, mint az apai vallomásnál, hiszen a hallottakat nem szövik át Simon Péter észlelései. Az a tárgyalás azonban mégis más: nem a gyilkos szándékkal fellépők kapják a legsúlyosabb büntetést, hanem az a fiú, aki semmit sem követett el. Áruló – kapja meg a címkét Merényi is, aki feláldozza magát Dezső pajtásért, miközben a „két lator” bátornak van

kikiáltva; az intézetben más szabályok szülik a hősöket és az árulókat, elinflálva, lebegővé téve a fogalmakat azáltal, kiszolgáltatva az adott kornak, ideológiának, narratívának. Mindent átható bizonytalanság ez, amely az egyes ember lelkétől a társadalom, az egész világ működéséig terjed. A gyermeki elbeszélő is elbizonytalanodik: akár csak édesapjával, úgy Merényivel (akire szintén sokszor utal „ő”-ként, ahogyan apjával is tette) is van egy utolsó, tárgyalás utáni találkozása: „Kimentem a folyosóra, én már pizsamában voltam, de ő ruhában. Azt mondta, most éjjel megy a vonatja, a Rákóczi megy, katonaiskolába, s ha egyszer elengedik, akkor meglátogat, és majd én is menjek oda. Félttem, megint megölel, de csak kezét fogtunk és ő elment a folyosón.” (149. o.). A gyermek tartózkodóan búcsúzik az árulótól, de néhány sorral később megjegyzi: „De majd én is katonaiskolába megyek.” (150. o.)

### A családrege vége?

Az utolsó jelenet egy párnacsatával indul, amelynek az elbeszélő is része. A könyv utolsó mondatai homályosan utalnak az ezt követő eseményekre:

„A párna repült, a lábam valamiben megakadt, kemény, elhúzta a fejét és a párna repült a nyitott ablakon, ki! a kő belém zuhan, fekete, fehér. Szétszikkasztás. Sötét és jön az ordítás, távolodik. Az ajtó valahol kinyílt. És szürke mintha valami nagyon puhában ebben a fehérben a közepén. Jó hideg. Roppan. Üres csigaház. Figyelj rám, ide! Puha gyökér, sötét, mélyebbre nem látni ki. Nem.”. (151.o.)

Ahhoz, hogy megkísérelhessük választ adni a regény egészére, a „Tévedtem volna?” kérdésére, úgy vélem, érdemes a zárójelenetről gondolkodni előbb. Annál is inkább, mert végső soron a nagypapa is a hetedik körben, az unokában látta a lezárást, és akár csak a kereszténységnél Jézus második eljövetele, itt is valamilyen eszkatológiai várakozásról van szó. Simon Péter sorsa, választása újat hozhat a család történetébe, vagy talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy véget vethet a családtörténetének, és valami újat kezdhet el („Megölni mindent, ami még megmaradt, hogy élhessünk tovább!”). Az utolsó jelenet azonban elbizonytalaníthat minket abban, hogy biztosítva áll-e a folytatás. A kisfiú zuhanása a köre felveti, hogy esetleg nem élte túl a balesetet. A regény értelmezésére nézve tekinthetnénk erre egyfajta mártírhálalként is: a vég ez esetben szó szerint is érthető, amely például az intézet képviselte rendszer elleni lázadás közben történik. Ezt az értelmezést számomra némiképp cáfolja néhány korábbi részlet: [(„Az intézetben is olyan volt a kő, amikor a kórházba vittek.” (30. o.))] Azonban akár belehalt fizikailag Simon Péter a zuhanásba, akár nem, így is jelenthet ez egy fajta halált, szakítást a zsidósággal, megölve a mítoszt, vagy akár az *óembert*, nem feledve el a kereszténységben felelhető potenciális folytatást sem – ilyen módon még a halál sem jelent biztos véget, véglegességet.

A könyvben szerényen megbúvó, de fel-felbukkanó motívum a *hal*. Mint az első keresztények szimbóluma, a hal jeleníti meg az új hitet, a lehetőséget, a *fényt* a regényben. Elsősorban nem egy vallásos üzenetet kell ezalatt értenünk – a hal, a kereszténység egyértelműen egy lehetséges folytatása a családregegynek, egy olyan folytatása, amely egyben a vége is: „...a régi elmúlt, és íme: új jött létre.” (2Kor 5,17). Szintén hozzátessz ehhez a gondolathoz a *levetkőzés/kivetkőzés* motívuma: „öltözzétek fel az új embert” (Ef 4,24). Mint később megtudjuk, a halat pénteken tervezi elfogyasztani a család, addig a kádban tartják, kivéve azon az estén, amikor az apa hazalátogat. Ekkor áteszik a mosdókagylóba és miközben a hal innen kiugrik, egyedül a kisfiú figyel rá és teszi vissza a vízbe (a háttérben az apa és a nagypapa veszekedése zajlik).

„A hal nyitogatta a száját, mozgatta a kopoltyúját és úszkált a kádban. A nagymama azt mondta, pénteken megesszük. Elképzeltem a keresztfát. Az előszobában, a tükör alatt, a fiókban tartották a kalapácsot, a harapófogót, a fűrész és a szöveget. Néztem a tenyerem, de nem mertem beleverni a szöveget.” (57. o.).

A gyermeki elbeszélésmód révén konkrét leírását nem olvashatjuk azoknak a lehetőségeknek, hatásoknak, esetleges küzdelmeknek, amelyek a történetek és események kapcsán születnek meg Simon Péterben. Azonban az olyan képek, mint a fenti idézet is, tartalmaz utalásokat arra, hogy a gyermek, gyermeki gondolkodásával hogyan latolgatja, értelmezi a világot és látja meg a sötétséget és a világosságot a fekete-fehér kövekben, hallja a szélben, a mozgó levélben a megfajtott üzenetet. „A gyerek már mindent tud! A gyerekben már benne van az élet; ahogy a tenger egyetlen cseppje is a tenger!” (27. o.). Így Simon Péter tudása, vagy nem-tudása, érzékletei, melyek ilyen módon mégsem maradnak csupán érzékletek, arra engednek következtetni, hogy a kisfiú – habár kétségtelenül bizonytalan és története során végig elvesztettnek érezzük őt – mégsem marad teljesen tanácstalan. Rövid mondatában megfogalmazott jövőképe (katonaiskola), kijelölni látszik választását. Mindezek ellenére sem lehetünk biztosak a regény zárlatában – a nagypapával együtt reménykedhetünk abban, hogy gyerekben rejlő lehetőségek között szerepelhet a hetedik kört és a folytatás, még ha ehhez valaminek a lezárása is hozzátartozik.

### „Csak inzwischen, mindig két történet...!”<sup>38</sup> – ellentétezés és összefonódás

A mű számos aspektusában volt megfigyelhető a nagypapa regény eleji filozófiája [„Dazwischen, mindig dazwischen!... (35. o.)], mely így számomra is a könyv egyik tételmondatává, megértéséhez kulcsmetaforává vált. Dolgozatomban igyekeztem bemutatni

---

<sup>38</sup> Nádas, *I.m.*, 35.

azokat a mondhatni 'páros' fogalmakat, amelyek a műben az egyes szereplők sorsában és filozófiáiban, valamint a narratívák és a narrációban lelhetőek fel, de szimbólum szinten is megmutatkoznak. A da-/inzwischen szavak fontosnak bizonyultak a mítosz és a történelem, a zsidóság és a kereszténység, az archaikus és a modern szemlélet vonatkozásában, de a szereplők által képviselt narratívák, a keresett és megtalált identitások, valamint maguk a szereplők esetében is (nagyapapa és apa). Szintén megjelenik a köztség a szimbólumok terén is: például a két Simon, a fekete-fehér kövek, a test és lélek, az árulás mozzanata mind ide sorolható. Végezetül pedig természetesen maga a gyermek, Simon Péter helyezkedik el mindezek között, aki nevében is hordozza sorsát. Ahogyan a nagyapapa számára a zsidó gyökerei válhattak életének megválaszolandó kérdéseivé, úgy a kisfiú számára felvázolt fogalmak, fogalompárok is válhatnak örökséggé. Amennyiben ezt elfogadjuk, úgy közelebb kerülhetünk annak a kérdésnek a válaszához, hogy azontúl, hogy a dazwischen/inzwischen jelen van a könyv sok aspektusában, milyen nagyobb összefüggést, következtetést vonhatunk le a regény egészére és ezáltal akár, olvasóként, a saját életünkre, létezésünkre.

Segítségül ehhez érdemes megvizsgálni a dazwischen és inzwischen nyelvben betöltött szerepét. A két kifejezést legegyszerűbben „között”-ként fordíthatnánk le, akár csak szótövéket, a zwischen-t. A da- és az in- előtagok azonban finomhangolják a kifejezést: a da- inkább helyhatározóvá, míg az in- időhatározóvá változtatja a szófajt. A nagyapapa mindkét kifejezést használja, az ember koordináta rendszerének mindkét tengelyére, a hol kérdésre és az időbeliségre is rávetítve ezzel a köztséget és ezáltal a meghatározatlanságot. A dazwischen és inzwischen tehát a viszonylagosság, viszonyítás és vonatkoztatás nyelvi jelei. Ezt erősítik a magyar nyelv vonatkozónévmásai (ami), amelyek tovább erősítik a határozatlanságot, hiszen valamihez képest mutatnak rá tárgyukra, ismét csak a viszonyítást fejezve ki ezzel.

A viszonyítást-viszonylagosság együttjár a már említett meghatározatlansággal és végső soron a bizonytalansággal. Ennek ellenére értelmezésemben a dazwischen és inzwischen által képviselt definiátlanság nem a nihilre, a teljes elveszettségre, egyedüllétre utal. A regény során ugyanúgy láthatjuk a fogalmakkal már és még nem rendelkező szereplők, a nagyapapa és az unoka által észlelt választási lehetőségeket és az ezek mentén formálódó/formálható identitást (egyikük még valóban ez előtt áll, másikuk első sorban vágyakozik pusztán). Ebből a szempontból kontrasztjukba helyezhető az apa karaktere, akin talán egyáltalán nem érezhető ez a keresés, vagy a kétely, ahogyan az általa képviselt rendszerben, ideológiában sem. Az apa viszonyításpontja, mondhatni abszolút – ez pedig mind a regény világában (melyben kevés

dolgot tekinthetünk nyíltan megválaszoltnak), de az általános történelmi tapasztalatban is téves útnak bizonyul.

A köztség tehát nem mint elaprózódás és nihil, hanem mint egyensúlyozás fordítódik le számomra: egyensúlyozás narratívák, lehetőségek, világosság és sötétség között, melyek egyike sem bírhat abszolút, végleges bizonyossággal, igazsággal a keresgélő és esendő ember számára. A dazwischen és inzwischen ezáltal az ember horizontális elhelyeződésének kifejeződése, melyben az egyetemességre való vágyódás és annak bukásra ítéltége az ember folyton vívódó és kereső valójában ér össze. Értelmezésemben a könyv ebben a bizonytalanság állapotokba kerül. Valóban nem foglal állást egyik narratíva, egyik szereplő mellett sem: Simon Péter képviseli azt az állapotot, amely így az ember általános állapotaként is interpretálható. A regény zárása így egyszerre nyugtalanító és nyugalmat adó, hátra hagyott kérdései pedig válasz nélküliségükkel buzdítanak keresésre. „Egyszer, hosszú lelki szárazság után egy szent megkérdezte az Istent: hol voltál eddig, uram? az Isten így válaszolt: Benned! Igen ám, de ha benn keresed, akkor mindig kinn van, ha kinn keresed, akkor benn. Dazwischen, mindig dazwischen! Jól jegyezd meg!” (34.o.).

## Irodalomjegyzék:

- Balassa Péter: *A bárány jegyében. Nádas Péter regényéről*, Jelenkor, 1978/11, 1073-1078.
- Balassa Péter: *Nádas Péter*, Kalligram, Pozsony, 1997. (Tegnap és Ma sorozat)
- Bazsányi Sándor: *Mesék, motívumok, érzékelések: néhány szempont Nádas Péter Egy családrege vége című regényéhez*, Jelenkor, 2017/3., 347-355.
- Bazsányi Sándor: *Nádas Péter*, Jelenkor, Bp., 2018.
- Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*, = UO: *Válogatott tanulmányok II.* Magvető, Bp. 1986, 624-627.
- Diptychon. *Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986-1988*, Szerk.: Balassa Péter. Bp. 1988. Magvető, (JAK-füzetek 41.)
- Fogarassy Miklós: *Világosság/sötétség. Nádas Péter prózájáról*, Életünk, 1978/2. 147-154.
- Kálmán C. György: *Családrege. Újraolvasás*, Jelenkor, 2002, 10.
- Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945-1991*, Argumentum, Bp., 1993.
- Jelesar Meletyinszkij: *A mítosz poétikája*, Gondolat, 1976.
- Mészáros Márton: *Nádas Péter: Egy családrege vége*, = UO: *Mai magyar irodalmi olvasókönyv*, Hatágú Síp Alapítvány, Bp., 2010, 104-107.
- Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza*, Európa, 1949, 60.
- Mircea Eliade: *A szent és a profán*, Helikon, 1957.
- Nádas Péter: *Egy családrege vége*, Jelenkor, Bp., 2015.
- Rudolf Bultmann, *Hit és megértés*, L'Harmattan, Bp., 2007.
- Szilágyi Zsófia: *Az önéletrajzi regény módozatai: Nádas Péter Egy családrege vége* = A magyar irodalom története III., szerk. Szegedy-Maszák Mihály, 2007, 718-729.
- Szirák Péter: *Az ész reménye a sors ellenében. Nádas Péter prózájáról*, Jelenkor, 1995/2.
- Szirák Péter: *Magyar-zsidó-sors*, Bárka, 2005/2., 55-63.
- Szirák Péter: *Posztmodern tapasztalat későmodern távlatból. (A Nádas-hagyomány.)* = UO: *Folytonosság és változás*, Csokonai, Debrecen, 1998, 34-50. (Alföld könyvek 2.)